

«БІОГРАФІЇ ЕТНІЧНОСТІ» СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗМІНИ КОНТУРІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЕТНІЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЛІДАРИЗАЦІЇ

Віра Ігорівна Кутирьова

доцент кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
міжнародна дослідниця. кафедра соціології, філософський факультет,
Університет Любляни, вул. Ашкерчева, 2, 1000, м. Любляна, Словенія
vera.kutyreva@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>

Алла Михайлівна Ніколаєвська

доцент кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
alla.nikolaievska@karazin.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7705-9671>

Стаття присвячена опису розмаїття досвіду національної ідентифікації та трансформації етнічних та національних ідентичностей українських студентів в умовах війни. Аналіз виконаних студентами біографічних нарисів здійснюється за критеріями значущості для них національної та етнічної ідентичностей, маркерів їх конструювання, факторів трансформації та пов'язаного з цим відчуття біографічної безпеки особистості. Зазначається, що ситуація суб'єктивного визнання загрози ідентичностям, яка часто актуалізується в умовах глобальних потрясінь, у тому числі в умовах війни, відображається у відчутті особистої безпеки та завжди об'єктивує проблему трансформації ідентичності. Визнається, що зміни етнокультурних ідентичностей в історичній ретроспективі не зводяться до лінійного перетворення від родових форми ідентичності до етнічних, а згодом і до національних, але є складним нелінійним процесом інтеграції цих ідентифікаційних основ. Складові комплексної ідентифікаційної моделі, яка виникає в результаті інтеграції, здатні актуалізуватися і переструктуруватися під дією різноманітних факторів. Тож надаючи визначення національній ідентичності, маємо визнати, що вона може містити у своїй структурі різноманітні етнокультурні основи соціальної консолідації, які переломлюються крізь призму уніфікованої громадянської ідентичності. Ці особливості національної ідентичності дуже добре відображаються і в матеріалах біографічних есе студентів, присвячених саме описам становлення та трансформації етнонаціональних ідентичностей та їх факторної обумовленості. Зроблено висновок, що зміцнення національної ідентичності та збільшення почуття гордості за націю, що частіше зазначалося в біографічних есе студентів з початку повномасштабної війни у 2022 році, часто стає важливим ресурсом формування особистісної біографічної безпеки в умовах, коли фізична безпека та життєві перспективи суттєво проблематизовані, так і показником потенціалу національної солідаризації.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічна ідентичність, трансформація ідентичностей, біографічна (не)безпека, національна солідаризація

Для цитування: Кутирьова В., Ніколаєвська А. «Біографії етнічності» студентів в умовах війни: зміни контурів національних та етнічних ідентичностей та нові можливості національної солідаризації. Український соціологічний журнал. 2022. 28. С. 82–91 <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-08>

How to Cite: Kutyrova V., Nikolaevska A. «Biographies of ethnicity» of students in the conditions of war: changes in the contours of national and ethnic identities and new opportunities for national solidarity. *Ukrainian Sociological Journal*, (28). 82–91 <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-08> [in Ukraine]

Постановка проблеми. Починаючи ще з 2013-2014 років - подій Євромайдану, військових дій на той час на сході країни, інтенсивної вимушеної внутрішньої міграції, а останні два роки повномасштабного вторгнення – у науковому дискурсі відбулася суттєва актуалізація проблеми національних ідентичностей, пошуку дієвих шляхів національної консолідації. В цьому контексті зафіксований в багатьох дослідженнях того часу і наступних років показник зростання значущості громадянської ідентичності виглядав дуже позитивною тенденцією, важливою з точки зору забезпечення стійкого підґрунтя національно-політичної єдності. Одночасно треба зауважити, що кількісна методологія багатьох подібних досліджень не дозволяла зафіксувати всього різноманіття національних та етнічних ідентичностей, їх взаємозв'язку та змістовного наповнення, окреслити специфіку можливих трансформацій цих ідентичностей та чинників, що їх визначають. Зокрема, в рамках кількісних досліджень без уваги часто опиняються питання, яким саме чином та під впливом яких чинників відбувається процеси національної реідентифікації особистості, а також яку роль відіграє національна ідентичність на тих відрізках біографій, які можна визначити як перехідні, поворотні. В сучасних умовах, коли в країні налічується понад 1,5 млн переселенців, питання зміни ідентичностей дедалі більше актуалізується, адже раніше країна не стикалася з такими масовими переміщеннями населення і проблемами їхньої адаптації на новому місці. Вітчизняна соціологія знаходиться лише на етапі розробки інструментарію для вимірювання процесів зміни ідентичностей, і особлива увага в цьому контексті привертає категорія тих, хто зазнав вимушеного переміщення внаслідок воєнних дій і потрапив в нові соціальні умови. В цьому сенсі якісна методологія також володіє тим дослідницьким потенціалом, який дозволяє ці зміни фіксувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення етнічної та національної ідентичності є одним із

найбільш дискусійних в академічному дискурсі, і актуалізується завжди в контексті вивчення ідентифікаційних процесів різних етнічних спільнот в умовах поліетнічних суспільств. Серед вчених, які зробили суттєвий науковий внесок в розробку проблематики національних та етнічних ідентичностей, аналізу їхнього співвідношення, зазначимо Брубейкера Р. [1], Дж де Воса [2], Габермас Ю. [3], Гіберно М. [4], Сміта Е. та ін. [5]. Свого часу Сміт Е. запропонував дві моделі національної ідентичності - західну (або громадянську) модель, яка характеризується складною системою, що включає такі компоненти: спільна історична територія, правова та інституційна система, політична рівність громадян, виражена в чинній системі прав і обов'язків, наявність громадянської культури, та етнічну (або східну) модель, що характеризується такими компонентами: походження, що розуміється як приналежність до свого клану, національна культура, мов та звичаї. Таким чином концепція громадянської ідентичності пріоритетним визнає саме рівноправність громадян, тоді як етнічна модель – передусім спільність мови, традицій, релігії та звичок [5].

Американський вчений Де Вос Дж. акцентує увагу на тому, що для багатьох в моноетнічних державах ці дві ідентичності можуть існувати у нерозривній єдності. «Строго кажучи, – констатує він, – національність не відрізняється від етнічності». Щодо поліетнічних держав, то тут зазначені ідентичності не співпадають, бо «етнічна ідентичність» є або більш специфічною, або більш широкою ідентичністю ніж національна ідентичність» [2, с.10-12]. Тож в поліетнічних державах людина дійсно може ідентифікувати себе: з певною етнічною групою; з політичною нацією або водночас з ними обома. При цьому вона може почувати себе абсолютно комфортно. Проте у часи етнічного ренесансу і політизації етнічності представники багатьох етнічних груп можуть опинитися в травматичних ситуаціях реідентифікації, оскільки під впливом обставин або тиском певних сил мають робити вибір між двома зазначеними іден-

тичностями. Адже еволюція історичних форм етнокультурної ідентичності не зводиться до лінійного руху від родової форми ідентичності (природної за своєю основою) до етнічної, а згодом і до національної, але являє собою нелінійний процес інтеграції ідентифікаційних основ. В результаті складається комплексна ідентифікаційна модель, складові якої мають здатність актуалізуватися і переструктуруватися під дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Тож надаючи визначення національній ідентичності, маємо визнати, що вона може містити у своїй структурі етнокультурні основи соціальної консолідації, але переломлюючи їх, крізь призму уніфікованої громадянської ідентичності. Ці особливості національної ідентичності дуже добре відображаються і в матеріалах біографічних есе студентів, присвячених саме описам становлення та трансформації етнонаціональних ідентичностей та їх факторної обумовленості.

Проблематикою загроз, які виникають щодо української ідентичності в умовах війни, серед сучасних українських дослідників займаються Степико М. [6], Коцур В. [7], Кіндратець О., Сергієнко Т. [8], Катаєв С. [9], Костенко Н. [10], Резнік О. [11], Бойко С. [12], Котигоренко В. [13], Кривда Н., Сторожук С. [14], Османова А., Співак Л. [15], Пирожков С., Хамітов Н. [16], Шевченко С. [17] та інші. Так, Н. Костенко у своїх роботах зауважує, яким чином набуває значення громадянська ідентичність в умовах повномасштабної війни, перетворюючись на «екзистенційний досвід людей» [10: с.7]. Проблематика особливостей формування національної ідентичності молоді в умовах війни, зокрема, розгляд українознавчої компетентності як одного із ключових чинників формування національної ідентичності української молоді, представлена в роботах Бойко С. [12], формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час - в роботах Журби К., Шкільної І. [10].

Метою статті є визначити динамічні аспекти трансформації національних та етнічних ідентичностей молоді як умови національної солідаризації.

Зазначимо, що задля досягнення цієї мети доцільною, з нашою точки зору, є застосування якісної методології, зокрема біографічного методу, який дозволяє дослідити етнічну та національну ідентичності як динамічні характеристики, вбудовані в біографічний наратив особистості, зафіксувати складне переплетіння різних ідентич-

ностей та чинники, що впливають на зміни контурів цих ідентичностей.

Виклад основного матеріалу. Ідею застосування біографічного методу до аналізу етнічних та національних ідентичностей і як дослідницького методу, і як форми навчальної роботи в рамках навчального курсу «Етносоціологія» свого часу запропонувала спеціаліст в галузі етнонаціональної проблематики, засновниця Харківської етносоціологічної школи Арбеніна Віра Леонідівна [18]. На той час ця навчальна практика з використання методики біографічних есе перетворилася на дослідницький досвід застосування біографічного методу до вивчення процесу етнічної ідентифікації студентської молоді. У 2013 році Арбеніна В.Л. поділилась цим навчальним і дослідницьким досвідом аналізу біографічних есе етнічності студентства в рамках Харківський соціологічних читань. І хоча біографічні есе були присвячені тематиці етнічності, ті описи ідентифікаційних процесів, які містилися в цих біографічних матеріалах, були описами формування та трансформації комбінованих ідентичностей, в яких етнічні, мовнокультурні, громадянські, національні ідентичності тісним чином перетинались.

У 2013 році було проаналізовано близько 120 текстів тематизованих автобіографій етнічності студентства. За результатами аналізу біографічних есе найбільш поширеною серед харківських студентів виявилась українська етнічна ідентичність, досить розповсюдженою – українсько-російська біетнічність і лише у незначній частині випадків інформанти визначали виключно російську ідентичність [18]. Майже в усіх випадках процес формування етнічної ідентичності пов'язувався студентами з їхнім статусом громадянина України, визнанням ними цього статусу. Найбільш безболісно процес формування етнічної ідентичності протікав у тих молодих людей, які походили із моноетнічних українських родин або які з дитинства були занурені в українське мовне й культурне середовище. Статус громадянина України лише підсилював їхнє сприйняття себе як приналежних до українського етносу.

На відміну від гармонійного сполучення етнічної і національно-громадянської ідентичності, яке спостерігалось у тих, хто вважає себе етнічними українцями, ті інформанти, які відчували свою глибоку укоріненість у російське середовище і культуру й одночасно знаходилися під впливом національної системи освіти та ви-

ховання, підкреслювали, що опинились в ситуації конфлікту ідентичностей [18].

2 роки по тому аналіз нових біографічних есе інформантів (130 есе студентів 4-го курсу були написані у жовтні 2015 та 2016 років) передбачав врахування актуальної на той час ситуації, яка характеризувалась активним зіткненням в політичному і медіа-дискурсах двох «геополітичних картин світу», як таких, що виключають одна одну [19].

Зазначимо, що ситуація у 2015 році спровокувала або посилила трансформацію ідентичностей у наступних основних напрямках:

1 - обрання в якості домінуючої однієї з ідентичностей (етнічної чи національної, за рахунок заперечення іншої, але з визнанням, що раніше вони співіснували на рівні свідомості).

2 – актуалізація раніше сформованої етнічної ідентичності, яка отримала більшого емоційного забарвлення за тих умов, що склалися [19].

Окремо слід виділити досить розповсюджене серед сучасного студентства обрання так званих альтернативних ідентичностей (передусім, космополітичної, локальної), іноді на фоні часткового або повного заперечення значущості для них етнічної ідентичності. Так, аналіз есе інформантів з тісним сполученням етнічної і національно-громадянської ідентичності часто вказував на їхню етнічну мобілізацію поряд з переживанням драматичних почуттів, пов'язаних з загрозливими для етнічної спільноти зовнішніми обставинами [19].

«Саме зараз ті, хто чітко не розумів до якої етнічності належить, усвідомлюють це. І я теж особливо гостро це відчуваю зараз. На цій неоголошеній війні загинув мій знайомий молодий хлопець. Йому мало виповнитися 22. Він був бійцем підрозділу спецпризначення і загинув, врятувавши товариша. Такі як він рятують нас, рятують наш спокій і нашу землю. *Думаю, теперішні тяжкі часи – це урок для нашої держави, наших людей, дуже кривавий урок, але він дуже багато чому вчить. Тому, думаю, ми повинні не тільки пишатися правом називатися українцями, ми повинні відчувати себе українцями, ми повинні любити все українське, любити свою землю, своїх батьків. Українська влада повинна бути дійсно «з Україною в серці» і тільки тоді Україна буде процвітати, її будуть поважати і будуть рахуватися з нею на світовій арені»* (2015).

Звертаю увагу на те, що це матеріали майже 10-річної давнини, які насправді виглядають дуже актуальними і зараз.

«Яскравим штрихом, який загострив моє сприйняття своєї ідентичності, змусив її по-новому переосмислити, стали події Майдану в Україні. Одним із найяскравіших у житті спогадів у мене в пам'яті залишаться події квітневого ранку 2014 року, коли у моєму рідному місті - Слов'янську побачила на власні очі, як невідомі озброєні люди знімають український прапор із будівлі МВС і на його місце встановлюють прапор Росії. Також залишить відбиток на сприйнятті своєї ідентичності та момент звільнення міста, повернення до нього української влади» (2016). Далі даний інформант робить висновок, що саме після цих подій для нього зросла значущість української мови і національної символіки як атрибутів української державності і символів патріотизму.

Другим типом ідентичності, який, за результатами аналізу біографічних есе, набув актуальності саме після подій 2013-2014 років, став так званий етнічний нігілізм як протест. Мова йде про описаний інформантами досвід травматизації етнічної ідентичності, пов'язаної, на їхню думку, передусім з радикалізацією у політичному дискурсі національного питання, і мовного питання зокрема. Тож саме незгода з політичними діями влади призводила до формулювання деякими інформантами вимоги деполітизації етнічного питання, що, зокрема, міститься у наступному фрагменті:

«Я вважаю, що при збереженні етнічності як соціокультурної традиції (зокрема описана вище актуалізованість моєї української етнічності не зникла і не втратила сили) необхідно нівелювати її політичне значення та утриматися від ворожнечі на цій підставі» (2016).

Суттєвими прошарком серед біографічних есе були ті, в яких спостерігався сутнісний зв'язок етнічної ідентичності інформанта з громадянською ідентичністю. Цей тип ідентичності, як ми зазначали раніше, був властивий тим, хто походить із моноетнічних українських родин, а також тим інформантам, хто з дитинства був занурений в українське мовне й культурне середовище. Статус громадянина України лише підсилював їхнє сприйняття себе як приналежних до українського етносу. До речі етнічна приналежність в даному випадку не завжди розумілась в примордіалістському ключі як родинне походження. Про це свідчать фрагменти біографічних есе інформантів, представлених нижче. В них описується важливість для студентів, незважаючи на походження їхніх бать-

ків, ідентифікувати себе як українців, при цьому усвідомлення інформантами суттєвої заслуги в ідентифікаційних процесах саме сімейного виховання.

«Не дивлячись на те, що мої батьки не є українцями за походженням, вони завжди любили країну, в якій мешкають, і завжди сприймали себе саме громадянами України, але при цьому не співвідносили свою етнічну приналежність з українським народом. Я ж з самого дитинства ідентифікувала себе саме як українку, незважаючи на своє сімейне коріння. Моя етнічність бере свій початок з раннього дитинства, тому що більшу частину свого часу тоді я проводила у бабусі в селі... Більшість традицій, приказок, які там існують, є справді українськими... Як мені здається, саме школа прищепила мені любов до України та розвинула в мені патріотизм. Почалося все це з вивчення мови... Потім я цікавилася історією України... І не дивлячись на те, що в сім'ї та з однолітками я здебільшого розмовляла російською мовою, це не заважало моїй самоідентифікації...» (2016).

Про важливість сполучення громадянської та етнокультурної ідентичності для інформанта свідчить також наступний фрагмент біографічного есе.

«... Для мене ідентичність - це переплетіння «громадянської» і «культурної» складових... Моя ідентичність частково пов'язана з тим, що я народилася в цій країні і я є громадянкою України, я поважаю її закони. Щодо культурних складових, то в мене є повага і знання історії України, її традицій і звичаїв, української культури, знання української мови та літератури...» (2016).

Інший тип ідентичності, який виявився досить розповсюдженим в есе студентів 2015-2016 років, це так званий етнологізм на тлі космополітизму [19]. Цей тип ідентичності є одним з етнонаціонально-індиферентних типів ідентифікації, носій такої ідентичності може заперечувати значущість своєї етнічної та громадянської ідентичності на тлі визнання значущості ідентифікації з більш широкою – європейською та/або світовою - спільнотою:

«Зростала я в українській родині, де тим не менш розмовляли російською мовою. Відпочивали ми завжди у Криму. Навчалася в українській школі за назвою та за фактом - російсько-українською... Росла я на українській, російській та американській літературі, дивилася здебільшого американський кінематограф і обожнювала українську кухню та італійську піцу.

Як на мене, питання етнічності та національності все більше відходитимуть на другий план. Я написала б, що я – громадянка світу, але паспорт такого громадянина визнають у 6 неблагополучних країнах. Я б назвала себе громадянином Європи, але тут йде пряма асоціація з ЄС, частиною якого ми не є. Тому відчуваю себе мешканцем Землі, яким кожен із нас є» (2016).

«Я себе і українцем не особливо відчуваю, я розумію американський гумор, я пишу будь-які тестування з англійської мови краще, ніж ...українською...» «... я почуваюся як частина цього світу як цілої системи, а не лише гвинтиком в одному суспільстві. Однак коли я дивлюся на норвезькі фіорди, часом думаю, що це мій дім, так само як норвежець може побачити українські пшеничні ниви та мимоволі розчулитися» (2016).

Цікаво, що починаючи з 2016 року і до 2022 року ми фіксували тенденцію збільшення описів в «біографіях» в якості пріоритетної саме громадянської ідентичності, незалежно від етнічного коріння інформанта, а також ще одну тенденцію – збільшення описів так званої космополітичної ідентичності, коли студенти передусім намагалися описати себе як громадян світу. Ця остання тенденція, насправді, здавалось цілком закономірною. Так, згідно ціннісної теорії Роналда Інглехарта, національні ідентичності як добуток модерної епохи в сучасному світі мають тенденцію замінюватися індивідуалізованими ідентичностями, які є результатом зрушень у бік цінностей самовираження, свободи вибору, в тому числі свободи вибору національно-територіальних ідентичностей [20] Тож ми припускали, що подібна синтезована ідентичність, виявляючись більш гнучкою і пристосованою до рухливих соціально-політичних контекстів, не дозволяла своїм власникам втрачати відчуття соціальної солідарності, а відповідно – і почуття особистісної захищеності. До того ж така певна розмитість етнонаціональних ідентичностей могла сприяти послабленню рівня напруги у між-етнічних відносинах, що здавалось дуже важливим в міжособистісних відносинах, зокрема, в студентському середовищі, де, як ми розуміємо, етнічні та національні питання можуть ставати предметом напруги.

Напочатку 2022 року та у 2023 році - курс «Етносоціологія» викладався у студентів однієї зі спеціальностей соціологічного факультету, групи були невеликі за кількісним складом, але завдання «Біографія етнічності» студенти виконували вже

після того, як почалась повномасштабна війна в Україні. Незважаючи на начебто кількісно незначний дослідницький матеріал в 2022-2023 роках (проаналізовано 30 біографічних есе), він є якісно важливим з точки зору побудови певних гіпотез щодо тих трансформацій етнічної ідентичності та пов'язаних з нею інших національно-територіальних ідентичностей, що можуть відбуватися найближчим часом.

Перше – це актуалізація національно-етнічної ідентичності, яка, зокрема, для біетнорів виявилась досить травматичним процесом відмови від однієї з етнічних ідентичностей, які раніше могли співіснувати на рівні особистості.

«Наразі я ідентифікую себе виключно як українку. Проте так було не завжди. ... Я мала амбівалентну ідентичність, вважала себе як українкою, так і росіяною приблизно однаковою мірою... Революція Гідності поступово почала змінювати мене. На початку це не було виражено яскраво, на відміну від сьогодні. ... Те, що з'явилося в мене під час війни, – це етнічні упередження або навіть заборони щодо росіян. Так, звісно, не всі вони ставляться до українців вороже та підтримують свою владу, однак таких настільки мало, що це дає мені право говорити про всю їхню націю як про ворогів» (2022).

Друга тенденція – це актуалізація в студентських наративах питання мовної ідентичності. Зараз реконструювання мовної ідентичності стає одним із важливих маркерів національної солідаризації.

«Напевно, до 24 лютого 2022 року, моя етнічна ідентифікація була поставлена “на паузу”, бо я навіть не замислювалася “А хто, власне, я?”. Я знала, що люблю українську культуру, обожнювала традиції на свята, як і в дитинстві енергійно танцювала від чистого серця під народні українські пісні, знайшла декілька чисто україномовних друзів, ненавиділа росіян, що висловлювалися на лад жириновського та путіна. Але я не почувала себе прям українкою, дивилася той самий російський ютуб, слухала російські пісні, писала вірші російською, підтримувала та фінансувала (через стрімінгові сервіси) їхню культуру, музику та творчість, читала російською, дивилася фільми російською, і тепер, власне кажучи, мені за це соромно» (2022).

«Головною проблемою зміни культурних установок та звичок був перехід на українську мову у побуті. Зважаючи на таку особливість, що саме перехід мови є і моєю, і, з мого власного досвіду, для бага-

тьох серйозною проблемою зі своїми перешкодами, мені здається що це повністю підтверджує твердження про першість культури у національній ідентифікації індивіда, а головною особливістю та визначником залученості до тієї чи іншої культури – використання мови цієї культури у побуті (2022).

Одночасно актуалізація цих наративів як репрезентація домінуючого дискурсу має супроводжуватися усвідомленням певних потенційних небезпек, яких необхідно уникнути, якщо ми говоримо про шляхи національної солідаризації, мова йде про пошук винуватих усередині національної спільноти за етнічними та мовними маркерами. Це не новий феномен для нашого суспільства, але вже зараз ми спостерігаємо посилення проявів інтолерантності за цими ознаками.

Окрема тенденція, яку фіксуємо в есе останні два роки – поширення згадувань в якості маркера ідентичності – практик споживання національного продукту. Подібні продукти національної культури, звертаючись до репрезентації колективного травматичного досвіду, стають справжніми інструментами солідаризації та формування нової національної ідентичності.

«Вони можуть розбомбити наше щастя, вони можуть розстріляти нашу мрію, але вбити волю їм не вдасться, кожен буде жати що посіяв» Джеррі Хейл. Це слова з пісні відомої співачки в Україні. Саме цим можна показати приклад якими ми маємо бути під час війни» (2022).

«... Останнім часом українськими музикантами та вокалістами було випущено багато добрих, патріотичних пісень про Україну, про міста України та про віру у перемогу та силу нашого народу. Вони піднімають наш бойовий дух і дають сили» (2022).

«...Наразі можу впевнено стверджувати, що події 2022 року стали поворотним моментом у моєму усвідомленні національної ідентичності. Майже одразу після повномасштабного вторгнення я відмовився від російського культурного продукту на користь українського та англomовного у співвідношенні приблизно 80% на 20%» (2022).

Звертаючись до проблеми національної солідаризації, звернемося ще до одного кейсу, пов'язаного з іншими викладацьким досвідом але також таким, що стосується даної теми. Декілька років студентам Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна викладається міжфакультет-

ський курс «Соціологія щастя». З початком війни було особливо складно продовжувати його викладати, але як виявилось, і дуже важливо одночасно. Тож студенти отримали творче завдання, одразу зазначимо, виконання якого не було обов'язковим в рамках курсу, - написати есе «Чи можливо щастя під час війни?». Дивовижним чином есе написали більшість із студентів. В контексті того, чому присвячена дана стаття, зазначимо, що в багатьох есе студентами в якості джерела щастя під час війни згадувалась гордість за націю, до якої ми належимо. Це підтверджується і багатьма даними кількісних досліджень, зокрема, за результатами Загальнонаціонального опитування «Ідентичність. Патріотизм. Цінності» (від 17-18 серпня 2022), проведеного соціологічною групою «Рейтинг», головна емоція, яку відчували респонденти, думаючи про Україну – гордість (75%). Серед інших розповсюджених емоцій, але з великими відривом від першої – сум (29%) та радість (26%) [21].

Тож, мабуть, вперше для більшості українців нація виступила не знеособленим феноменом, а справжнім суб'єктом історії. Нація набула рис суб'єктності. І в даному випадку вперше звернення інформантів до українців, українського народу, української нації як сильного, справедливого, міцного суб'єкту, як і визнання своєї приналежності до цього суб'єкту, виявилось настільки усвідомленим. Такими чином нація парадоксальним чином стає ресурсом біографічної захищеності громадян в умовах, коли і фізична безпека і перспективи виживання ставляться під знак питання.

«З найпершого дня війни моя рідна домівка опинилася далеко за лінією активних бойових дій, я опинилася в тилу ворога і маю можливість лише спостерігати за тим, що відбувається на рідній землі та з рідними мені людьми. Прокидаючись кожного ранку, я жадаю побачити новини про те, що Херсонська область знову під контролем українських військ, тих, хто покладає власне життя за спокій у наших домівках. Я знову хочу побачити жовто-блакитний стяг у рідному краю. Я хочу публічно зізнаватися, як я люблю свою країну без страху, що за це мене можуть вбити. Але знову і знову мене повертає в реальність, де будь-яке слово може бути використане проти тебе; де ти кожного дня очікуєш, що до твого дому зайдуть окупанти та будуть обшукувати всі речі; де ти молишся кожного вечора за те, щоб твої рідні залишилися живі» (2022).

«Наша нація – унікальна та могутня. Найбільша нагорода для мене – бути Українцем. Я пишаюся своїм народом, я пишаюся кожною перлиною його творчості, кожною історією про те, наскільки він шляхетний та справедливий. Відвага українського народу дає мені сили жити далі, вона наповнює мене, вона нагадує, що варто цінувати найдорожче – свою Батьківщину. Я щаслива, бо я – українка» (2022).

«Незважаючи на все горе, що принесла з собою війна, ми здобули також не мало. З першого дня подій люди намагалися максимально зібратися сім'ями, возз'єднатися усупереч забутим образам та незгодам. Це змусило всіх ще й посилено піклуватися один про одного. І це великий здобуток. А ось переоцінити важливість неймовірної єдності усього народу взагалі неможливо. Люди отримали віру не лише в державу, люди повірили в свій народ, своїх героїв і, ще більше, повірили в себе» (2022).

«...Нам потрібна перемога, і ми її отримаємо, адже ми знаходимо можливість бути щасливими навіть під час таких подій, ми високодуховна та ментально розвинена нація, яка уміє пристосовуватися абсолютно до будь-яких ситуацій» (2022).

«...З початком цієї війни я нарешті зрозуміла, як мені пощастило бути громадянкою України, який в мене крутий народ... Я вірю в перемогу, бо немає іншого варіанту. Я вірю, що все буде не просто добре, а чудово! Ми повернемося і все відбудуємо, нас будуть поважати в усьому світі, ми станемо великою державою. Ці труднощі лише показують нашу велич і силу. Якщо зараз ми можемо знайти хоч краплину щастя, то якими щасливими ми станемо опісля нашої перемоги! Я пишаюся Україною, я вірю в ЗСУ, разом до перемоги і все буде Україна!!!» (2022).

«Іноді здається, що зараз одночасно найтемніший період і найсвітліший період за весь період нашої Незалежності. Люди багато втратили, але в той же час вони знайшли свій дім, свою Батьківщину» (2022).

«Ми живемо в країні, у якій йде війна. Але чи є ми нещасним народом? Ні. Багато свідомих росіян нам заздять, вони хотіли б жити в Україні. Є й такі, що переїхали сюди і навіть воюють в Україні на нашому боці. Серед моїх знайомих є також молдаване і білоруси, які приїхали в цей час в Україну, тому що відчували велич моменту, який ми переживаємо, тому що бачать світло, яке є саме в нас. Це світло запалила ще в

2014 році Небесна Сотня – живі люди, які добровільно пішли під кулі і стали нашими ангелами. Так, нам боляче, що втрачаємо найкращих. ...Але ми не маємо права стати нещасною нацією, скільки б горя не знали. Ми живі і ми нескорені! Щастя нам всім та мирного неба!» (2022).

Питирим Сорокін якимось звертаючись до поняття щастя у своїй роботі «Соціологічний прогрес і принцип щастя» зазначив, що із поняттям щастя пов'язані всі інші людські цінності. «Якими б не були цінними самі по собі любов до ближнього, солідарність, знання (істина) і т. д., але якщо вони не супроводжуються паралельним розвитком щастя або навіть ведуть до зменшення його - вони стають напівцінними». В даному випадку подібна національна солідарність і згадування про неї в контексті розгляду актуальних джерел щастя вказує на формування справжньої цінності нації серед українського студентства.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

В умовах війни зміни національно-громадянської самоідентифікації студентства відбулися передусім за рахунок нових мовних та культурних практик. Реконструювання мовної ідентичності стає одним із важливих маркерів національної солідаризації. Теж стосується практик споживання продуктів національної культури, які, звертаючись до репрезентації колективного травматичного досвіду, стають справжніми інструментами солідаризації та формування нової національної ідентичності. Одночасно актуалізація цих наративів як репрезентація домінуючого дискурсу має супроводжуватися усвідомленням потенційних небезпек, яких необхідно уникнути, якщо

ми говоримо про перспективи національної солідаризації, зокрема, мова йде про нові контури розколів усередині національної спільноти за етнічними та мовними маркерами. Це не новий феномен для нашого суспільства, але вже зараз ми спостерігаємо посилення проявів інтолерантності за цими ознаками.

Стосовно біографічного нариса як методу дослідження етнічних та національних ідентичностей, зазначимо, що, як і будь-який метод дослідження, він має свої переваги та недоліки. Серед недоліків використання біографічного методу в аудиторії безумовно можна назвати етичну проблему використання отриманих даних (певною мірою порушується принцип анонімності; в умовах надзвичайних ситуацій, війн проблематика етнічних та національних ідентичностей суттєво політизується, що стає перешкодою для щирості інформантів), певну раціоналізацію біографічної історії інформанта (з урахуванням наявності у студентів певного рівня професійної компетентності та теоретико-методологічної обізнаності). Але, незважаючи на наявність недоліків, у нього все ж більше переваг – це доступність застосування даного методу як практики не лише для дослідницьких, а й у навчальних цілях, це схожість інтерпретаційних схем інформанта та дослідника (враховуючи спільність наукової галузі, в якій вони співпрацюють), а найголовніше – можливість перевірки та уточнення отриманої інформації в рамках кількісних методів, а також висунення нових дослідницьких гіпотез як підґрунтя для подальших комплексних досліджень національних та етнічних ідентичностей та їхньої трансформації.

Список літератури

1. Руденко Ю.Ю. Концептуалізація співвідношення понять національної та етнічної ідентичності: теоретичний і практичний виміри // Філософія та політологія в контексті сучасної культури, 2020, Т. 12, Вип. 1(25). С. 147-153.
2. De Vos G. (ed) *Etnic Identity*. N.Y., 1978.
3. Картунов О. Вступ до етнополітології: Науково-навчальний посібник. К.: Інститут економіки, управління та господарського права, 1999. 245 с.
4. Guibernau M. *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press, 2007. 235 p.
5. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
6. Степико, М.Т. Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії. // Стратегічна панорама, 2015. №1. С. 135–139.
7. Коцур, В. Українська ідентичність в умовах «гібридної» війни російської федерації проти України. // Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки», 2021, №1, С.83–105.
8. Кіндратець, О., Сергієнко, Т. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. // Політикус, 2021, №1, С. 40–46.
9. Катаєв С.Л. Примушення до ідентичності як технологія гібридної війни (випадок Донбасу). // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 2018. №41, 29–34.
10. Костенко Н. Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війни. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2022. №2, С.5–21.
11. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. 2022. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Доступно на: <https://dif.org.ua/article/>

- kolektivna-identichnistza-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsiiperemozhstv
12. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. // Українознавчий альманах, 2022, №30, С. 17–22.
 13. Котигоренко В. Національно-громадянські цінності: регіональний вимір у загальноукраїнському контексті. // Український соціум. 2021. 4(79). С. 111–153.
 14. Кривда Н. Ю., Сторожук С. В. Культурна ідентичність як основа колективної єдності. // International Journal of Innovative Technologies in Social Science. 2018. 4 (8), 2 (June), 58–
 15. Османова А., Співак Л. Національна ідентичність української студентської молоді у воєнний час. Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ, 2022, № 18, 132–140.
 16. Пирожков С., Хамітов Н. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. Вісник Національної академії наук України, 2022, №9, 38–49.
 17. Шевченко С.Л. Громадянська ідентичність в емоційних вимірах. Український соціум, 2018, №3, 33–61.
 18. Арбеніна В.Л. Суб'єктивний досвід формування етнічності сучасної української молоді в біографічній ретроспективі/ В.Л. Арбеніна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Харків, 2013. – с. 293-301.
 19. Кутирьова В. Біографія етнічності як навчальна та дослідницька практика - В.І. Кутирьова // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – Х., 2017. – С. 100-107
 20. Ukraine in World Values Survey 2020. Resume of the Analytical Report (2020). - Ukrainian Centre for European Policy. Kyiv, 2020. – 82 p.
 21. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022). Доступно на: Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022) - Україна - Дослідження - Соціологічна група Рейтинг (ratinggroup.ua)

Отримано 21.09.2022

Прийнято до друку 09.11.2022

«BIOGRAPHIES OF ETHNICITY» OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF WAR: CHANGES IN THE CONTOURS OF NATIONAL AND ETHNIC IDENTITIES AND NEW OPPORTUNITIES FOR NATIONAL SOLIDARITY

Kutyrova Vira, Associate Professor of the Department of Sociology of the Sociological Faculty, V. N. Karazin Kharkiv National University, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine international researcher of the Department of Sociology, University of Ljubljana (Slovenia), Sociology, Ashkercheva Street, 2, 1000, Ljubljana, Slovenija vera.kutyrova@karazin.ua <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>

Nikolaevska Alla, Associate Professor of the Department of Sociology of the Sociological Faculty, V. N. Karazin Kharkiv National University, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

The article is devoted to the description of the diversity of experiences of national identification and transformation of ethnic and national identities of Ukrainian students in the conditions of war. The analysis of biographical essays completed by students is carried out according to the criteria of the significance of national and ethnic identities for them, markers of their construction, factors of transformation and the associated feeling of biographical security of the individual. It is noted that the situation of subjective recognition of the threat to identities, which is often actualized in conditions of global upheavals, including in conditions of war, is reflected in the feeling of personal security and always objectifies the problem of identity transformation. It is recognized that changes in ethnocultural identities in historical retrospect are not reduced to a linear movement from the generic form of identity to ethnic, and subsequently to national, but represent a nonlinear process of integration of these identification bases. As a result, a complex identification model arises, the components of which are able to be actualized and restructured under the influence of various factors. Therefore, when defining national identity, we must recognize that it can contain in its structure various ethnocultural foundations of social consolidation, which are refracted through the prism of a unified civic identity. These features of national identity are also very well reflected in the materials of students' biographical essays, devoted specifically to descriptions of the formation and transformation of ethno-national identities and their factorial conditioning. It is concluded that the strengthening of national identity and an increase in the sense of pride for the nation, which has been more often noted in students' biographical essays since the beginning of the full-scale war in 2022, often becomes an important resource for the formation of personal biographical security in conditions when physical security and life prospects are significantly problematized, as well as an indicator of the potential of national solidarity.

Keywords: *national identity, ethnic identity, transformation of identities, biographical (in) security, national solidarity*

References

1. Rudenko Y. Conceptualization of the relationship between the concepts of national and ethnic identity: theoretical and practical dimensions // Philosophy and Political Science in the Context of Contemporary Culture, 2020, Vol. 12, Issue 1(25). pp. 147-153. [in Ukrainian]
2. De Vos G. (ed) Ethnic Identity. N.Y., 1978.
3. Kartunov O. Introduction to ethnopolitical science: Scientific and educational manual. Kyiv: Institute of Economics, Management and Economic Law, 1999. 245 p. [in Ukrainian]
4. Guibernau M. The Identity of Nations. Cambridge: Polity Press, 2007. 235p. [
5. Smith E. National Identity. Kyiv: Osnovy, 1994. 224 p. [in Ukrainian]
6. Stepyko M. Challenges and threats to Ukrainian identity in the context of Russian aggression. // Strategic Panorama, 2015. No. 1, pp. 135–139. [in Ukrainian]
7. Kotsur V. Ukrainian identity in the context of the “hybrid” war of the Russian Federation against Ukraine. // Socium. Document. Communication. Series “Historical Sciences”, 2021, No. 1, pp. 83–105. [in Ukrainian]
8. Kindratets O., Sergienko T. Peculiarities of the formation of the identity of Ukrainians in the context of a hybrid war. // Politikus, 2021, No. 1, pp. 40–46. [in Ukrainian]
9. Kataev S.L. Coercion to Identity as a Technology of Hybrid War (the Case of Donbass). Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological Studies of Modern Society: Methodology, Theory, Methods», 2018. №41, 29–34. [in Ukrainian]
10. Kostenko N. Inside and beyond the boundaries of identity in the cultural experience of the pandemic and war. // Sociology: theory, methods, marketing, 2022, No. 2, pp. 5–21. [in Ukrainian]
11. Reznik O. Collective Identity under the Conditions of War: From the Inferiority Complex to the Nation of Winners. 2022. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Available on: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnistza-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsiiperemozhtsiv> [in Ukrainian]
12. Boyko S. Formation of national identity of Ukrainian youth in the conditions of the Russian-Ukrainian war. // Ukrainian Almanac, 2022, No. 30, P. 17–22. [in Ukrainian]
13. Kotyhorenko V. National-Civic Values: Regional Dimension in the All-Ukrainian Context. Ukrainian Society. 2021. 4 (79), pp. 111-153. [in Ukrainian]
14. Kryvda N., Storozhuk S. Cultural identity as the basis of collective unity. // International Journal of Innovative Technologies in Social Science. 2018. 4 (8), 2 (June), pp.58–15. [in Ukrainian]
15. Osmanova A., Spivak L. National Identity of Ukrainian Student Youth in War Time. Psychology: Reality and Prospects. Collection of Scientific Papers of the Russian State University of Economics, 2022, No. 18, 132–140. [in Ukrainian]
16. Pirozhkov S., Khamitov N. War and peace in Ukraine: ways to real victory and development. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022, No. 9, 38–49. [in Ukrainian]
17. Shevchenko S. Civic identity in emotional dimensions. Ukrainian Society, 2018, No. 3, 33–61. [in Ukrainian]
18. Arbenina V. Subjective experience of the formation of ethnicity of modern Ukrainian youth in biographical retrospective // Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society. Collection of scientific papers. – Kharkiv, 2013. – P. 293-301. [in Ukrainian]
19. Kutyryova V. Biography of ethnicity as an educational and research practice // Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series “Sociological Research of Modern Society: Methodology, Theory, Methods”, 2017. P. 100-107. [in Ukrainian]
20. Ukraine in World Values Survey 2020. Resume of the Analytical Report (2020). - Ukrainian Centre for European Policy. Kyiv, 2020. – 82 p.
21. Seventeenth National Survey: Identity. Patriotism. Values (August 17-18, 2022). Available at: Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022) - Україна - Дослідження - Соціологічна група Рейтинг (ratinggroup.ua) [in Ukrainian]

Received 21.09.2022

Accepted 09.11.2022